

Źródła do dziejów Źmudzi (1522–1648), opr. Eugenijus Saviščevas, Jonas Drungilas, red. Tomasz Kempa, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2023, ss. 337, ISBN 978-83-231-5111-1.

Prezentowany tom źródeł dotyczy Źmudzi od XVI do połowy XVII w. Został opracowany przez dwóch historyków litewskich: Eugenijusa Saviščevasa i Jonasa Drungilasa. Obydwaj są znanymi badaczami dziejów Źmudzi, mającymi dorobek książkowy w tym zakresie¹. Z kolei polski historyk Tomasz Kempa to uczeń Stanisława Alexandrowicza i nie mniej znany lituanista rodem z Torunia. Publikacja jest zatem efektem współpracy litewsko-polskiej.

We wstępie Eugenijus Saviščevas przedstawił założenia tej pracy. Najpierw ogólnie stwierdził, że prezentowany tom zawiera źródła do rozwoju politycznego i społecznego Źmudzi z położeniem nacisku na jej specyfikę w ramach Wielkiego Księstwa Litewskiego. Następnie omówiono trzy zagadnienia: zasady doboru publikowanych dokumentów, specyfikę Źmudzi i zasady publikacji dokumentów. Ważne jest pierwsze z tych zagadnień, bo zawiera ono kryteria wyboru źródeł do tej publikacji, czyli głównie dokumenty dotyczące „historii źmudzkiego parlamentaryzmu”: nakazy, przywileje, regulaminy, wyroki wielkiego księcia litewskiego oraz instrukcje sejmikowe i inne akta sejmikowe. Większość tych dokumentów (około 2/3) nie była dotąd publikowana.

Wspomniany badacz poświęcił najwięcej miejsca drugiemu zagadnieniu, czyli specyfice historycznej Źmudzi w czasach średniowiecza. Saviščevas zwrócił uwagę na to, że Źmudź i Litwa były dwoma bliskimi, lecz odrębnymi plemionami o „odmiennej” kulturze (s. IX). Książętom litewskim z rodu Giedymina przez długi czas nie udawało się podporządkować Źmudzi. Rola rządów krzyżackich na Źmudzi, aczkolwiek krótka na przełomie XIV i XV w., jest trudna do oceny, ale można zgodzić się z tezą, że „niektóre krzyżackie normy prawne [...] odegrały znaczącą rolę w późniejszej historii regionu” (s. X). Istotną rolę odegrał jeszcze przywilej ziemski dla Źmudzi z 1441 r., który zapewnił jej autonomię w Wielkim Księstwie Litewskim.

Wydawcy korzystali z dwóch odrębnych tradycji edytorskich: litewskiej przy publikacji tekstów ruskich oraz polskiej przy publikacji tekstów staropolskich, z powołaniem się na powszechnie znaną instrukcję wydawniczą Kazimierza Lepszego z 1953 r.

W pracy znalazło się ponad sto źródeł. Przy każdym z nich podano informacje o: oryginale, kopiach, druku i uwagach. Językiem dokumentów były: ruski i polski. Przy opracowaniu poszczególnych dokumentów użyto przypisów tekstowych i rzeczowych.

Wyżej była mowa o rodzajach źródeł w tej publikacji. Ogólna zasada o publikacji źródeł dotyczących parlamentaryzmu jest słuszna, ale w rzeczywistości były tu również inne rodzaje źródeł. Wiele z nich odnosiło się bowiem do funkcjonowania urzędów

¹ Eugenijus SAVIŠČEVAS, *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitās 1409–1566 metais*, Vilnius 2010; Jonas DRUNGILAS, *Erelis lokio guolyje. Lenkų bajorai Žemaitijoje XVI–XVIII a. Migracija, kalba, atmintis*, Vilnius 2019. Obydwaj historycy są autorami wielu artykułów na temat historii Źmudzi.

źmudzkich, a właściwie tylko starostów i ciwunów. Dość nietypowy jest dokument nr 98 o potwierdzeniu pochodzenia szlacheckiego rodu Olechnowiczów Paszkiewiczów przez sejmik, co wskazuje na jedną z kompetencji sejmików. Niemniej jednak podobnych potwierdzeń było więcej.

Na szczególną uwagę zasługują instrukcje sejmikowe ze Żmudzi z lat 1587–1648, których znaleziono i wydano tylko 13. Tak naprawdę są to dość przypadkowe źródła do 1611 r. (cztery instrukcje), a w miarę pełne dotyczą dopiero okresu lat 1629–1648. Najstarsze cztery instrukcje pochodzą z Archiwum Radziwiłłowskiego w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie i z Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie. W aktach grodzkich żmudzkich źródło to pojawiło się dopiero w 1629 r. Zatem rodzi się pytanie, czy nie ma instrukcji sejmikowych żmudzkich z lat wcześniejszych? Warto dodać, że instrukcje te są cennym źródłem do dziejów nie tylko parlamentaryzmu, ale właściwie do wszystkich spraw społecznych, gospodarczych i kulturalnych na Żmudzi. Stąd instrukcje te były nieraz przedmiotem badań. W odniesieniu do Litwy można przywołać artykuł Mečislovas Jučas z 1973 r. o problematyce społecznej i politycznej na sejmikach powiatowych na Litwie, tj. w województwach wileńskim, trockim i Księstwie Żmudzkiem².

Do bardzo przydatnych informacji należy wykaz szlachty ewangelickiej na Żmudzi z 1632 r. (s. 247–248), choć jest on znany z publikacji z 1912 r. Wydawcy tomu nie omieszkali opublikować uwagę Stanisława Radziwiłła o potrzebie znajomości języka litewskiego, gdy został starostą żmudzkiem w 1595 r. (s. 174–175). Cytat pochodzi z listu prywatnego między Radziwiłłami, a jego interpretacja nie jest chyba tak jednoznaczna, jak niektórzy sądzą.

Przy szczegółowej analizie kolejnych dokumentów rodzi się kilka uwag i pytań. Najpierw zwraca uwagę pewna niekonsekwencja w stosowaniu przypisów do wymienionych w dokumentach osób. Na ogół podawano lakoniczną informację o tych osobach, zwłaszcza o piastowanych przez nich urządach. Niemniej jednak wiele osób, zwłaszcza mniej znanych i niemających urzędów, zostało pominiętych. Jednakże na temat przynajmniej niektórych z nich można podać więcej informacji. Wymieniony pod rokiem 1550 Szczefan kanonik miednicki i pleban łuknicki (s. 82) to Stefan z Mejszagoły, ale nie ma on przypisu choćby do pracy o diecezji żmudzkiej pióra autora tej recenzji³. Przypisu nie ma też Jan Steckiewicz i wymieniony obok pan Awgusztyn jako posłowie żmudzcy do króla polskiego Zygmunta Augusta z 1566 r. (s. 123). Skądinąd wiadomo, że pierwszy z nich to najpewniej Jan Steckowicz, odnotowany w popisie z 1567 r. wśród „panów tiwunów” z pięcioma końmi, co wskazuje na jego zamożność⁴. Szczegółowa kwerenda w tym popisie powinna też pozwolić odszukać pana Awgusztyna, pewnie protoplastę rodu Augustynowiczów⁵. Pominięto też wojewodę smoleńskiego

² Mečislovas Jučas, *XVIII a. socialinės ir politinės problemos Lietuvos paviety seimeliuose*, Lietuvos istorijos metraštis, 1973, s. 21–37.

³ Grzegorz BŁASZCZYK, *Diecezja żmudzka od XV wieku do początku XVII wieku. Ustrój, Poczta* 1993, s. 120.

⁴ Литовская метрика, отд. 1, ч. 3: *Книги Публичных Дел*, Петроград 1915 [Litowska metrika, отд. 1, cz. 3: *Knigi Publicznych Del*, Piotrograd 1915], kol. 1259.

⁵ Grzegorz BŁASZCZYK, *Herbarz szlachty żmudzkiej*, t. 1, Warszawa 2015, s. 72–75, hasło: „Augustynowicz”.

Hlebowicza (s. 198), który miał na imię Mikołaj. Z kolei Piotr Szukszta, wzmiankowany po raz pierwszy w 1621 r. (s. 214), ma przypis pod dokumentem z 1625 r. (s. 225). Znow w odniesieniu do sekretarza królewskiego Krzętowskiego nie poświęcono mu przypisu (s. 257), ale później wymieniono go z imieniem Stanisław (s. 262). Wiadomo, że był deputatem żmudzkiem do Trybunału Głównego w 1638 r.⁶ Właśnie w spisie deputatów żmudzkich można znaleźć dalsze informacje o osobach wymienionych w prezentowanej publikacji, np. o Jerzym Dowgiale niemającym przypisu (s. 200).

Przy niektórych osobach można wnieść ważne uzupełnienia. Przykładowo Erazm Ostafiewicz (s. 80) to Erazm Eustachiusz de Czas z Krakowa, odnotowany choćby w monografii biskupstwa wileńskiego przez Jerzego Ochmańskiego⁷. Z kolei miernik włóczyński Tołwiński (s. 90) miał na imię Wojciech⁸.

W publikacji występują także błędy w pisowni niektórych nazwisk. Wymieniony w dokumencie Malcher Wojciechowicz Szemet ma w przypisie inny patronimik: Stanisławowicz (s. 145). Był Mikołaj Biriął, a nie Biriąt (s. 233), Hieronim Urniaż, a nie Uryniaż (s. 276; w indeksie osobowym jednak dobrze), Aleksander Kurnicki, a nie Kornicki (s. 285), raczej Jerzy Felicjan Narkiewicz, a nie nieznaną skądinąd Warkiewicz (s. 287) i chyba Stanisław Jawtok, a nie Jawich, czy Zachariasz Dymowicz, a nie Domowicz (s. 308). Nie wiadomo, kim był Jerzy Jarosz Pekej (s. 287): nazwisko jest wątpliwe, może to Pikiel?

Z nazw geograficznych trzeba zwrócić uwagę na włość Polnaja (s. 15, 48), wymienioną obok włości Pojurze. Nazwę spróbowano wyjaśnić dopiero w indeksie (s. 325), sugerując, że może chodzi o Ławków. Jest to wątpliwe przypuszczenie z powodu niepodobieństwa obu nazw. Może jednak chodzi o Połagę (Połongę), którą wymieniono wśród włości hospodarskich pod rokiem 1553 (s. 89)?

Rodzi się pytanie co do kompletności zebranego materiału. Wiadomo, że szczególnie w odniesieniu do pierwszej połowy XVII w. trudno, czy wręcz niemożliwe, jest skompletowanie całego materiału źródłowego. Osobiście widziałbym jeszcze przynajmniej jeden dokument: chodzi o mowę (Jana Mikołaja) Stankiewicza (Billewicza) pisarza ziemskiego żmudzkiego do króla z 1644 r. dotyczącą wyboru starosty żmudzkiego⁹. Wydaje się również, że niesłusznie pominięto kwerendę w Bibliotece Polskiej Akademii Nauk w Kórniku, gdzie także znajdują się materiały archiwalne z omawianego terytorium i czasu. Przykładowo wymienię list rycerstwa żmudzkiego do hetmana polnego litewskiego Krzysztofa Radziwiłła z września 1617 r. (Biblioteka Kórnicka, rękopis nr 1540, nr 13).

Po tych drobnych uwagach można przejść do spraw zasadniczych. Wielką zaletą omawianej publikacji jest zebranie wielu źródeł do dziejów Żmudzi w XVI i pierwszej połowie XVII w. w jednym miejscu. Temat ten chyba należy rozwinąć chronologicznie

⁶ *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1582–1696. Spis*, t. 1, opr. Henryk LULEWICZ, Andrzej RACHUBA, Warszawa 2007, s. 226.

⁷ Jerzy OCHMAŃSKI, *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu. Ustrój i uposażenie*, Poznań 1972, s. 44.

⁸ Zofia DROZD, *Miernicy w pomiarze włóczynej w Wielkim Księstwie Litewskim w drugiej połowie XVI wieku*, Lituano-Slavica Posnaniensia. Studia Historica, t. 13: 2008, s. 64.

⁹ Mowa Stankiewicza, pisarza żmudzkiego, do króla w roku 1644, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłowskie, dział II, ks. 10, k. 59.

przynajmniej w odniesieniu do instrukcji sejmikowych. Należy dodać, że publikowany tom ściśle łączy się z tomem przywilejów ziemskich Żmudzi z XV–XVII w., opublikowanym w 2010 r.¹⁰ Przy szczegółowych badaniach, np. nad kwestią stołeczności Rosieni, trzeba sięgnąć do obu publikacji źródłowych.

Publikowany tom źródeł skłania do kilku refleksji. Pierwszą jest podniesiona wyżej kwestia stołeczności Rosieni, do której są tu materiały. Żmudź była bowiem nietypowym przykładem, bo nie było tu miast, może z wyjątkiem Kiejdan, leżących na samej granicy żmudzko-upickiej. Miejscem obrad szlachty żmudzkiej były m.in. Kroże, Szawkiany i Wilkija. W publikowanym tomie źródeł Rosienie pojawiły się stosunkowo późno, bo dopiero w 1579 r. (s. 141–142). Skądinąd wiadomo, że Rosienie jako miasto zjazdu szlachty żmudzkiej zostało wymienione w przywileju ziemskim króla Henryka Walezego z 1574 r.¹¹

Drugą refleksją jest sprawa urzędów żmudzkich jako przejaw żmudzkiego partykularyzmu. Właściwie nieznany dotąd był urząd hetmana ziemi żmudzkiej (sprawy wojska żmudzkiego) z 1534 r. (s. 50), którego nie odnotowano w wydanym niedawno spisie urzędników żmudzkich do końca XVIII w.¹² Z 1532 r. pochodzi wzmianka o urzędzie gubernatora ziemi żmudzkiej (s. 42), pewnie chodzi o urząd starosty generalnego żmudzkiego. W innym miejscu była jeszcze mowa o urzędzie marszałka żmudzkiego (s. 214, przypis 185), który w rzeczywistości funkcjonował w latach 1586–1618, ale właściwie był to urząd marszałka Jego Królewskiej Mości, który zaniknął na początku XVII w.¹³ Wiadomo też o urzędzie pisarza ziemi żmudzkiej, który notowano np. w 1531 r. i który nie miał nic wspólnego z późniejszym urzędem sądowym o podobnej nazwie. Ciekawostką jest jeszcze urząd kunicznika żmudzkiego z 1539 r.¹⁴ Wszystkie te przykłady urzędów żmudzkich wskazują na tendencję do utworzenia hierarchii urzędów na Żmudzi odrębnej od hierarchii urzędów na Litwie.

W tym kontekście warto zwrócić uwagę na oryginalne rozważania Mathiasa Nienendorfa sprzed kilkunastu lat, który uznał Żmudź za „przypadek przerwane go procesu narodotwórczego”¹⁵. Jak wiadomo, nie doszło do wyodrębnienia się narodu żmudzkiego, który ostatecznie zintegrował się z narodem litewskim. Jest to zagadnienie, które pojawia się na marginesie analizy dokumentów w omawianym tomie.

¹⁰ *Žemaitijos žemės privilegijos XV–XVII a. Privilegia terrestria Samogitiensia saec. XV–XVII* (Historiae Lituaniae Fontes Minores, knyga VI), par. Darius ANTANAVIČIUS, Eugenijus SAVIŠČEVAS, Vilnius 2010.

¹¹ *Ibid.*, s. 62–71, zwłaszcza s. 70. Por. Иван ЛАППО, *Великое княжество Литовское во второй половине XVI столетия. Литовско-русский повет и его сеймик*, Юрьев 1911 [Iwan ŁAPPO, *Wielikoję kniaźstwo Litowskoje wo wtorej połowinie XVI stoletija. Litowsko-russkij powiet i jego sejmik*, Jurjew 1911], s. 89–92.

¹² *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 3: *Księstwo Żmudzkie XV–XVIII wiek*, opr. Henryk LULEWICZ, Andrzej RACHUBA, Przemysław ROMANIUK, Andrzej HARATYM, Warszawa 2015.

¹³ *Ibid.*, s. 185–186.

¹⁴ *Ibid.*, s. 77.

¹⁵ Mathias NIENDORF, *Wielkie Księstwo Litewskie. Studia nad kształtowaniem się narodu u progu epoki nowożytnej (1569–1795)*, tł. Małgorzata GRZYWACZ, Poznań 2011, s. 237–264. Praca została wydana pierwotnie w języku niemieckim, zob. idem, *Das Großfürstentum Litauen. Studien zur Nationsbildung in der Frühen Neuzeit (1569–1795)*, Wiesbaden 2006.

Na końcu publikacji umieszczono dwa indeksy: osób i nazw geograficznych. Warto by się zastanowić nad indeksem rzeczowym, czego nie zrobiono. Całość pracy wieńczy spis treści, co do którego można wyrazić uwagę o braku dat poszczególnych dokumentów.

Pora na podsumowanie. Omawiany tom źródeł do dziejów Żmudzi to bardzo udany pomysł i jego realizacja, wspólne dzieło badaczy litewskich i polskich. Warto kontynuować tego typu badania nad dziejami Żmudzi, a szerzej, całej Litwy. Można wyrazić przypuszczenie, że publikacja zachęci do dalszych prac nad dziejami Żmudzi. Kilka drobnych uwag krytycznych ma jedynie na celu poprawę jakości tej pracy.

Grzegorz Błaszczyk*

 <https://orcid.org/0000-0003-4471-1114>

BIBLIOGRAFIA

- Antanavičius, Darius and Eugenijus Saviščevas, eds. *Žemaitijos žemės privilegijos XV–XVII a. Privilegia terrestria Samogitiensia saec. XV–XVII*. Vilnius: Versus Aureus, 2010.
- Błaszczyk, Grzegorz. *Diecezja żmudzka od XV wieku do początku XVII wieku*. Ustrój. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1993.
- Błaszczyk, Grzegorz. *Herbarz szlachty żmudzkiej*, vol. 1. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2015.
- Drozd, Zofia. “Miernicy w pomiarze włócznej w Wielkim Księstwie Litewskim w drugiej połowie XVI wieku.” *Lituano-Slavica Posnaniensia. Studia Historica* 13 (2008): 37–68.
- Drungilas, Jonas. *Erelis lokio guolyje. Lenkų bajorai Žemaitijoje XVI–XVIII a. Migracija, kalba, atmintis*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2019.
- Jučas, Mečislovas. “XVIII a. socialinės ir politinės problemos Lietuvos pavietų seimeliuose.” *Lietuvos istorijos metraštis. 1973 metai* (1974): 21–37.
- Lappo, Ivan. *Velikoye knyazhestvo Litovskoye vo vtoroy polovine XVI stoletiya. Litovskorusskiy povet i yego seymik*. Yur’yev: Tip. K. Mattisena, 1911.
- Litovskaya metrika*, vol. 1, part 3: *Knigi Publichnykh Del*. Petrograd: Imperatorskaya Arkheograficheskaya komissiya, 1915.
- Lulewicz, Henryk and Andrzej Rachuba, eds. *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1582–1696. Spis*, vol. 1. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2007.
- Lulewicz, Henryk, Andrzej Rachuba, Przemysław Romaniuk and Andrzej Haratym, eds. *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, vol. 3: *Księstwo Żmudzkie XV–XVIII wiek*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2015.
- Niendorf, Mathias. *Das Großfürstentum Litauen. Studien zur Nationsbildung in der Frühen Neuzeit (1569–1795)*. Wiesbaden: Harrassowitz, 2006.

* Wydział Historii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

 blaszczy@amu.edu.pl

Niendorf, Mathias. *Wielkie Księstwo Litewskie. Studia nad kształtowaniem się narodu u progu epoki nowożytnej (1569–1795)*. Translated by Małgorzata Grzywacz. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2011.

Ochmański, Jerzy. *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu. Ustrój i uposażenie*. Poznań: Wydawnictwo UAM, 1972.

Saviščevas, Eugenijus, Jonas Drungilas and Tomasz Kempa, eds. *Źródła do dziejów Żmudzi (1522–1648)*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2023.

Saviščevas, Eugenijus. *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitas 1409–1566 metais*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.

